

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

Μ. ΚΑΚΡΙΑΗ-ΦΕΡΡΑΡΙ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ
ΟΙ ΕΡΕΥΝΕΣ ΤΟΥ W. LABOV

Πανεπιστημιακές Σημειώσεις

ΑΘΗΝΑ 2011

ΟΙ ΕΡΕΥΝΕΣ ΤΟΥ W. LABOV

Τη δεκαετία του '60, ο αμερικανός γλωσσολόγος William Labov διεξάγει και δημοσιεύει τρεις μεγάλες έρευνες για το πώς εκφράζεται η σχέση γλωσσικών και κοινωνικών παραμέτρων και με ποιους τρόπους είναι δυνατόν να διερευνηθεί. Οι έρευνες αυτές έμελλε να θεμελιώσουν την κοινωνιογλωσσολογία ως νέο, δυναμικό κλάδο και να αποτελέσουν για πολλά χρόνια το κυρίαρχο ρεύμα στους κόλπους της, τη λεγόμενη προσέγγιση της ποικιλότητας (*variationist approach*) με βάση ποσοτικά δεδομένα (*quantitative studies*), ή, αλλιώς, συσχετιστική κοινωνιογλωσσολογία (*correlationist* ή *correlational sociolinguistics*). Η βασική τους συμβολή στη γλωσσολογική σκέψη έγκειται στα εξής:

(α) Σε θεωρητικό επίπεδο, επιβεβαιώνεται ότι το κοινωνικό στοιχείο παίζει καθοριστικό ρόλο τόσο στη *διαμόρφωση* όσο και στη *λειτουργία* των φυσικών γλωσσών. Συνεπώς, είναι απαραίτητος αφενός ο προσδιορισμός του, με ιδιαίτερα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία, αφετέρου η ένταξή του στη γλωσσολογική περιγραφή. Η προσέγγιση του φαινομένου της *γλωσσικής ποικιλότητας* ως της *συστηματικής* έκφανσης του κοινωνικού στοιχείου στη γλώσσα οφείλεται ακριβώς στον Labov, ο οποίος διερεύνησε περαιτέρω τη γενικότερη φύση της.

(β) άμεση σχέση με το παραπάνω έχει το ότι στις έρευνες του Labov καταρρίπτεται ο «μύθος της ομοιογένειας» της γλώσσας και γίνεται αντιληπτό ότι, αντίθετα, η *ετερογένεια* (η ποικιλότητα) αποτελεί τη φυσική ιδιότητα της γλώσσας εν χρήσει. Επιπλέον, ακριβώς αυτή η ύπαρξη ποικιλότητας στη γλωσσική κοινότητα επιτρέπει την ενεργοποίηση, τη διάδοση και την ολοκλήρωση μιας γλωσσικής αλλαγής στον χρόνο, ενός φαινομένου δηλαδή που θεωρούμε ότι χαρακτηρίζει όλες τις γλώσσες του κόσμου ανεξαιρέτως. Οι έρευνες του Labov συμβάλλουν έτσι στη δημιουργία μιας νέας *θεωρίας της γλωσσικής μεταβολής*, η οποία είχε πολύ μεγάλο αντίκτυπο στις μετέπειτα σπουδές.

(γ) Σε μεθοδολογικό επίπεδο, ο Labov αμφισβητεί την οργάνωση και τους τρόπους συλλογής γλωσσικού υλικού της κυρίαρχης γλωσσολογίας, επιμένοντας (α) στην ανάγκη συλλογής *αυθόρμητου* γλωσσικού υλικού, του μόνου που αποκαλύπτει τη συστηματικότητα των γλωσσικών φαινομένων, και (β) στην ανάγκη συλλογής του με καθαρά εμπειρικές μεθόδους (μαγνητοφώνηση στο φυσικό περιβάλλον παραγωγής

του, ει δυνατόν) και όχι με την ενδοσκόπηση. Γι' αυτόν τον λόγο, ο Labov επινοεί συνεχώς νέους τρόπους συλλογής υλικού, δοκιμάζοντας τόσο την αποτελεσματικότητά τους όσο και τα όρια εφαρμογής τους.

Σε γενικές γραμμές, η μέθοδος που ακολουθούμε, όταν θέλουμε να εξετάσουμε το πώς εκφράζεται η σχέση γλώσσας και κοινωνικών παραμέτρων, είναι η εξής: επιλέγουμε πρώτα μια *γλωσσική μεταβλητή*, δηλαδή ένα γλωσσικό στοιχείο (φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό κλπ.) το οποίο να εμφανίζει εναλλασσόμενους τύπους (δηλαδή ποικιλία: *variation*) ανάλογα με το ποιος ή/και πότε το χρησιμοποιεί, υπό την προϋπόθεση ότι η σημασία του παραμένει πάντα η ίδια. Τέτοιου είδους στοιχεία είτε έχουν εντοπιστεί από προηγούμενες μελέτες είτε υποθέτουμε την ύπαρξή τους και εξετάζουμε το κατά πόσο η έρευνα θα επιβεβαιώσει την υπόθεσή μας. Κατόπιν, συλλέγουμε με μαγνητόφωνο γλωσσικό υλικό (κατά προτίμηση αυθόρμητης ομιλίας, αλλά όχι μόνο) από διάφορους πληροφορητές σε διάφορες επικοινωνιακές περιστάσεις, για τους οποίους είτε γνωρίζουμε είτε υποθέτουμε τις κοινωνικές τους συντεταγμένες (κοινωνικό στρώμα, επάγγελμα, ηλικία, φύλο, φυλή, μόρφωση κλπ.). Το γλωσσικό αυτό υλικό το εξετάζουμε ως προς το στοιχείο που μας ενδιαφέρει (τη *γλωσσική μεταβλητή*) και παρατηρούμε τον συσχετισμό της ποικιλίας των γλωσσικών πραγματώσεων της μεταβλητής αυτής με την κοινωνική διαστρωμάτωση των ομιλητών ή/και άλλες κοινωνικές παραμέτρους, π.χ. το ύφος της ομιλίας.

Η πορεία του Labov.

Θα εξετάσουμε εδώ με συντομία τις πρώτες τρεις μεγάλες έρευνες του Labov και θα προσπαθήσουμε να τις συγκρίνουμε μεταξύ τους, με σκοπό να δούμε την πορεία που ακολούθησε ο αμερικανός γλωσσολόγος, ανανεώνοντας συνεχώς τον προβληματισμό του και βελτιώνοντας συνεχώς τις μεθόδους του, ανάλογα και με τα αποτελέσματα που προέκυπταν από την κάθε προηγούμενη έρευνα.

A. Martha's Vineyard.

Η πρώτη έρευνα του Labov έγινε το 1961-62 στο νησί Martha's Vineyard (Μάρθα'ς Βίνγιαντ), έξω από τη Βοστώνη, στην πολιτεία της Μασαχουσέτης (βλ. Labov 1972b, κεφ. 1).

Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της έρευνας ήταν η μελέτη της εξέλιξης της γλωσσικής μεταβολής (ενός φαινομένου που μέχρι τότε εξεταζόταν μόνο στην ιστορική/διαχρονική γλωσσολογία) μέσω της γλωσσικής ποικιλίας (*variation*), μέσω δηλαδή ενός συγχρονικού φαινομένου, που έχει ως χαρακτηριστικό του γνώρισμα το ότι εμπλέκει κοινωνικούς παράγοντες στην κατανόηση και την ερμηνεία του: πώς, με άλλα λόγια, η γλωσσική ποικιλία, λόγω και μέσω των κοινωνικών της καταβολών, μπορεί να οδηγεί σε γλωσσική μεταβολή. Όπως το θέτει ο ίδιος ο Labov, στόχος του είναι να δείξει ότι δεν μπορούμε να καταλάβουμε την εξέλιξη μιας γλωσσικής αλλαγής, αν δεν λάβουμε υπόψη την κοινωνική ζωή και τη δράση της κοινότητας μέσα στην οποία συμβαίνει αυτή η αλλαγή (Labov 1972b:3).

Το νησί

Την εποχή της έρευνας, το Martha's Vineyard είναι ένα μικρό νησί, με 5.500-6.000 κατοίκους, το καλοκαίρι όμως ο πληθυσμός του επταπλασιάζεται περίπου από τους Αμερικανούς της ηπειρωτικής Αμερικής, που το χρησιμοποιούν ως ιδιαίτερα αγαπητό θέρετρο. Ενώ παλαιότερα είχε αυτόνομη οικονομική ζωή, λόγω των φαινοθηρικών του και άλλων αλιευτικών δραστηριοτήτων, μετά το '50 η οικονομία του βρίσκεται σε ύφεση και στηρίζεται πια κυρίως στον τουρισμό. Με βάση τα όσα μαρτυρούνται σε παλαιότερους γλωσσικούς άτλαντες, η διάλεκτός του διασώζει στοιχεία της παλαιότερης αμερικανικής αγγλικής.

Επιλογή της μεταβλητής¹

Ο Labov επιλέγει να διερευνήσει τις διφθόγγους (ay) και (aw), που φαίνεται να εμφανίζουν διαφοροποίηση στην προφορά του πρώτου τους στοιχείου, του [a]: στο Martha's Vineyard το [a] στη θέση αυτή *κεντρικοποιείται*, προφέρεται δηλαδή περισσότερο σαν [ə] παρά σαν [a], π.χ. σε λέξεις όπως *right, white, light, spider, dying* και *house, out, crouch, mow* κ.ά. Αυτό αποτελεί απόκλιση από τη νόρμα της

¹ Όπως σημειώσαμε και παραπάνω, ονομάζουμε γενικότερα *γλωσσική μεταβλητή* ένα γλωσσικό στοιχείο φωνολογικού, μορφολογικού, συντακτικού κλπ. επιπέδου, το οποίο στην πραγμάτωσή του στη γλωσσική κοινότητα παρουσιάζει εναλλασσόμενους τύπους. Αυτούς τους ονομάζουμε *τιμές* της μεταβλητής και προσπαθούμε να βρούμε ποιες κοινωνικές παράμετροι τις καθορίζουν. Οι μεταβλητές κατά σύμβαση σημειώνονται σε παρένθεση. Εδώ, οι μεταβλητές είναι οι δίφθογγοι (ay) και (aw) και οι

ηπειρωτικής Αμερικής της εποχής. Αντί όμως ο Labov να υποθέσει ότι πρόκειται για ελεύθερη και σποραδική ποικιλότητα, θέλει να δει αν παρουσιάζει κανονικότητες και ως προς ποιους παράγοντες, δηλαδή πώς δομείται και πώς κατανέμεται αυτή η ποικιλότητα στην προφορά.

Διεξαγωγή της έρευνας

Μ' αυτόν τον στόχο, ο Labov, αφού συγκεντρώσει όσο περισσότερες πληροφορίες μπορεί για το νησί, την ιστορία του, τη σύνθεση του πληθυσμού του, τις αξίες του κλπ. (εθνογραφική έρευνα), επιλέγει ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού του και συλλέγει γλωσσικό υλικό (λέξεις με αυτές τις διφθόγγους) με διάφορους τρόπους:

(1) με λεξιλογικό ερωτηματολόγιο βασισμένο σε λέξεις τις οποίες ο παλαιότερος γλωσσικός άτλας σημείωνε ως διαλεκτικά σημαίνουσες

(2) με ερωτήσεις, που σκοπό είχαν να ωθήσουν τους πληροφορητές (α) στην έκφραση των απόψεών τους σχετικά με τον προσανατολισμό τους προς το νησί, και, συγχρόνως, (β) στην παραγωγή λέξεων με τις δυο διφθόγγους (π.χ. “When we speak of the *right to life* [...], what does *right* mean?... Is it in *writing*?”...)

(3) με ανάγνωση από μαθητές του λυκείου μιας αφήγησης φτιαγμένης έτσι, ώστε να περιλαμβάνει πολλές λέξεις με τις συγκεκριμένες διφθόγγους -- ανάγνωση η οποία αργότερα αναλύθηκε φασματογραφικά

(4) με παρατήρηση της προφοράς στον δρόμο, σε εστιατόρια, μπαρ, μαγαζιά, αποβάθρες κλπ., συμμετέχοντας δηλαδή στη ζωή του νησιού (είδος *συμμετοχικής παρατήρησης*), έστω και αν σ' αυτές τις περιστάσεις η μαγνητοφώνηση συχνά δεν ήταν δυνατή.

Αποτελέσματα της έρευνας

1) Κεντρικοποίηση του (ay) και του (aw) κατά ηλικία:

Ηλικία	(ay)	(aw)
75 -.....	25	22
61 – 75	35	37
46 – 60	62	44
31 – 45	81	88
14 – 30	37	46

(Πηγή: Labov 1972b, σελ. 22)

2) Κεντρικοποίηση του (ay) και του (aw) κατά επάγγελμα:

τιμές τους είναι οι πραγματώσεις που εμφανίζουν λιγότερο ή περισσότερο κεντρικοποίηση του πρώτου τους στοιχείου, του [a].

Επάγγελμα	(ay)	(aw)
Ψαράδες	100	79
Άλλοι	41	57
Αγρότες	32	22

(Προσαρμογή από: Labov 1972b, σελ. 26)

3) Κεντρικοποίηση του (ay) και του (aw) σύμφωνα με τον προσανατολισμό ως προς το νησί:

Άτομα	Προσανατολισμός	(ay)	(aw)
40	Θετικός	63	62
19	Ουδέτερος	32	42
6	Αρνητικός	9	8

(Πηγή: Labov 1972b, σελ. 39)

Τα αποτελέσματα της έρευνας του Labov δείχνουν ότι υπάρχει γλωσσική ποικιλότητα ως προς την προφορά των διφθόγγων, η οποία είναι δομημένη κοινωνικά, δεδομένου ότι ο συσχετισμός της ποικιλίας των πραγματώσεων με κοινωνικές παραμέτρους (ηλικία, επάγγελμα, προσανατολισμός προς το νησί) αποκαλύπτει σαφείς κανονικότητες. Με άλλα λόγια, οι κοινωνικοί παράγοντες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη γλωσσική παραγωγή των κατοίκων του νησιού και δεν είναι σποραδικές ή τυχαίες οι επιδράσεις τους.

Ερμηνεία των συσχετισμών

Σε όσα είπαμε μέχρι στιγμής για τη συγκεκριμένη έρευνα καθίσταται εμφανής η σχέση της γλώσσας με κοινωνικές παραμέτρους. Ωστόσο, ένας από τους πίνακες, αυτός του συσχετισμού της κεντρικοποιημένης προφοράς των διφθόγγων με την ηλικία, έχει εδώ ιδιαίτερη σημασία και οδηγεί τον Labov σε πολύ ενδιαφέροντα και ιδιαίτερα ρηξικέλευθα συμπεράσματα για τη θεωρία της γλωσσικής μεταβολής, σε σχέση πάντα με τα κοινωνικά συμφραζόμενα όπου εντάσσεται η γλώσσα.

Σ’ αυτόν τον πίνακα βλέπουμε καθαρά ότι υπάρχει σταδιακή αύξηση της παραγωγής κεντρικοποιημένων διφθόγγων όσο κατεβαίνουμε προς στις μικρότερες ηλικίες (πλην της τελευταίας, 14-30 ετών). Αυτό σημαίνει ότι όσο νεότερος είναι κανείς τόσο περισσότερο προφέρει τις κεντρικοποιημένες διφθόγγους, οι οποίες είδαμε ότι αποτελούν ένα από τα χαρακτηριστικά του νησιού, σύμφωνα και με τον παλαιότερο γλωσσικό άτλαντα της περιοχής.

Συγκεκριμένα, η αλλαγή αρχίζει να είναι ορατή στα άτομα 61-75 ετών, όταν η ηλικιακή αυτή ομάδα αρχίζει να ενισχύει παλαιότερη προφορά, η οποία μαρτυρείται

στην ομιλία των γεροντότερων ψαράδων του νησιού. Στους πίνακες το ποσοστό προφοράς των κεντρικοποιημένων διφθόγγων στη μεγαλύτερη ηλικία (75 και άνω) είναι χαμηλό, και αυτό δικαιολογεί το ότι στους παλαιότερους γλωσσικούς άτλαντες της περιοχής η προφορά χαρακτηρίζεται «σποραδική και τυχαία». Λόγω όμως της (ασυνείδητης, εν πολλοίς) ταύτισής της με τις αξίες που εκπροσωπούν οι γεροντότεροι για το νησί, η κεντρικοποιημένη προφορά αρχίζει να διαδίδεται και να ενισχύεται πρώτα στην επόμενη ηλικιακή ομάδα που είδαμε (61-75 ετών), κατόπιν στην ομιλία νεότερων ατόμων, ηλικίας 46-60 ετών (αγγλικής κυρίως καταγωγής, όπως δείχνουν άλλοι πίνακες), εντυπωσιακά περισσότερο δε στους ακόμα νεότερους ομιλητές, 31-45 ετών. Έτσι, στις ηλικιακές ομάδες που δραστηριοποιούνται παραγωγικά στο νησί η προφορά αυτή, των κεντρικοποιημένων διφθόγγων, σχεδόν γενικεύεται. Στις μικρότερες ηλικίες, όπου παίζει ρόλο η απόφαση για το αν τα άτομα θα μείνουν ή θα φύγουν από το νησί, τα αντιτιθέμενα ποσοστά της «βινγιαντικής» προφοράς σε άτομα που θέλουν να μείνουν στο νησί και σ' εκείνα που θα φύγουν παράγουν έναν μέσο όρο που δυστυχώς αποκρύπτει αυτήν την ιδιαιτερότητα (Labov 1972b: 32, McMahon 2005: 345).

Η ερμηνεία του αμερικανού κοινωνιογλωσσολόγου είναι ότι στο Martha's Vineyard τη συγκεκριμένη εποχή είναι σε εξέλιξη τάση για *γλωσσική μεταβολή* της προφοράς του [a] (κεντρικοποίηση) στο γλωσσικό περιβάλλον των δυο διφθόγγων, η οποία διαφαίνεται στην κατανομή των ποσοστών: εφόσον στις νεότερες ηλικίες αυξάνονται τα ποσοστά της κεντρικοποιημένης προφοράς, φαίνεται ότι αλλάζει σταδιακά η «νόρμα» του νησιού, η οποία παρουσιάζει πια σαφείς και κανονικές (συστηματικές, σύμφωνα με τους πίνακες) διαφοροποιήσεις από την προφορά των ίδιων διφθόγγων στην ηπειρωτική Αμερική.

Η πηγή και τα αίτια της γλωσσικής αλλαγής

Ο συσχετισμός με τους δυο άλλους πίνακες που παρατέθηκαν παραπάνω φαίνεται να υποδεικνύει, με αρκετή σαφήνεια, ότι οι θερμοί υποστηρικτές της προφοράς που απομακρύνεται από την (ηπειρωτική) νόρμα ήσαν οι ομάδες που είχαν ως ενοποιητικό χαρακτηριστικό τον θετικό προσανατολισμό τους προς το νησί: ήθελαν συνειδητά να διατηρήσουν την ταυτότητα του νησιού, παίρνοντας μέρος στην παραγωγικές του δραστηριότητες, και απέρριπταν τις αξίες της ηπειρωτικής Αμερικής και την παρέμβαση των πλούσιων παραθεριστών στον παραδοσιακό τρόπο ζωής του νησιού, διαφοροποιούμενοι από τους υπόλοιπους ακόμη και γλωσσικά. Το *πρότυπο*

της γλωσσικής συμπεριφοράς το προσέφερε η ομάδα που εκπροσωπούσε στα μάτια της κοινότητας την αυθεντική ταυτότητα του νησιού, δηλαδή οι ψαράδες και όσοι γενικά ασχολούνταν με την αλιεία.

Η διαφοροποίηση αυτή υιοθετήθηκε μετά και από τις νεότερες γενιές και κατόπιν επεκτάθηκε, φανερόντας εκείνη τη χρονική στιγμή σαφή τάση για γλωσσική μεταβολή με κατεύθυνση προς την κεντρικοποίηση του αρχικού στοιχείου [a] των διφθόγγων (ay) και (aw).

Έρευνα σε φαινομενικό και έρευνα σε πραγματικό χρόνο

Ο στόχος του Labov στο Martha's Vineyard, να μελετήσει τη γλωσσική αλλαγή στο κοινωνικό της πλαίσιο με άμεσο τρόπο, τον οδήγησε σε μια σημαντική μεθοδολογική καινοτομία, η οποία ονομάστηκε *έρευνα σε φαινομενικό χρόνο*, και, όπως αποδείχτηκε, υπήρξε ιδιαίτερα καρποφόρα.

Συγκεκριμένα, η μέθοδος εξέτασης της γλωσσικής μεταβολής συγχρονικά, με την παρατήρηση της ομιλίας διαφορετικών γενεών που συνυπάρχουν, ονομάζεται *έρευνα σε φαινομενικό χρόνο* (*apparent time*), σε αντίθεση με την *έρευνα σε πραγματικό χρόνο* (*real time*), που απαιτεί την παρέλευση μεγάλου χρονικού διαστήματος (περισσότερων *πραγματικών* συγχρονιών). Η δεύτερη θα έρθει βέβαια αργότερα να επιβεβαιώσει οριστικά (ή όχι) την πρώτη.

Με άλλα λόγια, στο Martha's Vineyard η παρατήρηση της ομιλίας της κοινότητας από τον γλωσσολόγο-παρατηρητή γίνεται *συγχρονικά*, σε μια μόνο χρονική στιγμή, η επιλογή όμως να διερευνηθούν ομιλητές διαφορετικών ηλικιών, όπου κάθε ηλικιακή ομάδα (κάθε γενιά, θα λέγαμε) θεωρείται -με μεθοδολογική αφαίρεση- ότι εκπροσωπεί τη γλώσσα μιας προηγούμενης συγχρονίας, προσφέρει το *διαχρονικό* στοιχείο. Μ' αυτόν τον τρόπο, μπορούμε να διαπιστώσουμε τάσεις γλωσσικής μεταβολής σε μια κοινότητα *την ώρα που συμβαίνουν*, πράγμα το οποίο έδωσε τεράστια ώθηση στις μελέτες για το φαινόμενο της μεταβολής και στην κατανόηση του μηχανισμού του.

Σημασία της έρευνας στο Martha's Vineyard

(α) Το πρώτο σημαντικό στοιχείο που αποκαλύπτει η έρευνα στο Martha's Vineyard, κυρίως λόγω της παρατήρησης σε φαινομενικό χρόνο, είναι ότι η γλωσσική μεταβολή είναι σταδιακή (άρα και συνεχής) και δεν μπορεί παρά να προϋποθέτει ένα στάδιο γλωσσικής ποικιλότητας, εναλλασσόμενων δηλαδή τύπων: του παλαιότερου και του νεότερου, ή, καλύτερα, ενός που επικρατεί μέχρι εκείνη τη στιγμή και ενός

που εισάγεται ως «ανταγωνιστικός». Η ποικιλότητα δεν συνεπάγεται αναγκαστικά μεταβολή: το αν ο ανταγωνιστικός τύπος θα επικρατήσει ολοκληρωτικά σε μελλοντική φάση, αν θα υποχωρήσει ή αν θα παραμείνει απλώς ως «εναλλασσόμενος τύπος» θα το δείξει η μελέτη σε πραγματικό χρόνο. Τότε θα φανεί αν η μεταβολή ολοκληρώθηκε (γενικεύτηκε οριστικά στην κοινότητα), αν υποχώρησε ή αν παρέμεινε μόνον η ποικιλότητα, χωρίς περαιτέρω εξέλιξη. Ωστόσο, για να επέλθει γλωσσική μεταβολή, πρέπει να υπάρξει απαραίτητως ένα στάδιο ποικιλότητας, αλλιώς το φαινόμενο δεν μπορεί να εξηγηθεί: χωρίς «ανταγωνιστικούς» εναλλασσόμενους τύπους, μεταβολή θα σήμαινε ότι έχουμε ξαφνικά μετάβαση από ένα ομοιογενές σύστημα σε ένα άλλο ομοιογενές σύστημα (βλ. ωραίο κομμάτι στον Lyons 199, σ. 77-78).

(β) Το δεύτερο σημαντικό στοιχείο που καθιστά την έρευνα στο Martha's Vineyard ιδιαίτερου θεωρητικού ενδιαφέροντος είναι το ότι υποδεικνύει και αποδεικνύει τη βαρύτητα των κοινωνικών παραμέτρων για την ερμηνεία της γλωσσικής μεταβολής: το ότι τα αίτια της μεταβολής δεν είναι τόσο ενδογλωσσικά (ενδοσυστηματικά), όπως πιστευόταν, αλλά συνδέονται τις περισσότερες φορές με κοινωνικούς παράγοντες, επιθυμίες, επενδύσεις, συμβολισμούς. Όπως το διατυπώνει ο Χριστίδης (2001:17-18):

Οι γλωσσικές μορφές δεν αντανakλούν "ψυχρά", "ουδέτερα" νοητικά αποτυπώματα αλλά θερμαίνονται από ιστορικά καθορισμένες *αξιολογήσεις*, που υπαγορεύουν σε σημαντικό ποσοστό την πορεία τους μέσα στον χρόνο. [...] Και όπως θα δούμε, αυτή η *αξιακή διάσταση* της γλώσσας συνδέεται με τη βαθύτερη φύση της -τη βαθύτερη *ιστορική* φύση της.

Αξίζει να δούμε ένα ακόμη παράδειγμα γλωσσικής αλλαγής που συνδέεται χαρακτηριστικά με *αξιολογικές* στάσεις. Ο αμερικανός γλωσσολόγος Labov παρατήρησε ότι η μετακίνηση του φωνήεντος [a] -στη διάλεκτο του νησιού Martha's Vineyard, στις ακτές της Μασαχουσέτης- σε μια πιο κεντρική, αρθρωτικά, θέση [ə] στις διφθόγγους [ay], [aw] -το right [raɪt] λ.χ. γίνεται [rəɪt, "ρέιτ"] και το rout [raʊt] γίνεται [rəʊt, "ρέουτ"]- γενικεύτηκε από τους ομιλητές της διαλέκτου του νησιού αυτού, από τη στιγμή που "αξιολογήθηκε" από τους ίδιους ως σύμβολο της νησιωτικής ταυτότητάς τους, διακριτικό της ιδιαιτερότητάς τους σε αντίστιξη με τους ομιλητές της απέναντι ηπειρωτικής ακτής, με τους οποίους υπήρχε -και υπάρχει- μια μακρά παράδοση αντιπαλότητας. Πρόκειται για ένα ενδιαφέρον παράδειγμα φωνολογικής διαλεκτικής διαφοροποίησης που κινητοποιείται από *κοινωνικοϊστορικές αξιολογικές* παραμέτρους: αιτήματα *ταύτισης* και *διαφοροποίησης* που αντανakλώνται στις γλωσσικές μορφές και στην ιστορική πορεία τους.

Συμπερασματικά, ήδη από την πρώτη του έρευνα, ο Labov θεμελιώνει τόσο τις κοινωνικές καταβολές και αιτίες της γλωσσικής ποικιλότητας όσο και τη θεωρητική της σημασία για τη γλωσσολογία: η ποικιλότητα αποτελεί φυσική και ενδογενή

ιδιότητα της γλώσσας στην κοινωνική της χρήση και είναι η μόνη που μπορεί να εξηγήσει τη δημιουργία, την πορεία και την εξάπλωση της γλωσσικής μεταβολής.

B. New York City.

Η δεύτερη έρευνα του Labov διεξάγεται στη Νέα Υόρκη. Σκοπός της: η μελέτη όχι πια της γλωσσικής μεταβολής μέσα από τη γλωσσική ποικιλότητα, αλλά της ίδιας της γλωσσικής ποικιλότητας (διαφοροποίησης). Η έρευνα στο New York City διεξάγεται σε δύο στάδια.

Προκαταρκτική έρευνα

Το πιλοτικό στάδιο της έρευνας στο New York City αποτελεί ίσως τη διασημότερη έρευνα στον χώρο της κοινωνιογλωσσολογίας, λόγω κυρίως του ευφυούς τρόπου -στην απλότητα και την οικονομία του- με τον οποίο σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε από τον Labov. Αντιπροσωπεύει το κλασικό παράδειγμα *συσχετιστικού* τύπου ερευνών.

Ο Labov, στο πρώτο, προκαταρκτικό αυτό στάδιο της έρευνάς του (βλ. Labov 1972b, κεφ.2), διατύπωσε την υπόθεση ότι η εμφάνιση ή όχι του μεταφωνηεντικού (r) είναι άμεσα συνδεδεμένη στους ομιλητές της Νέας Υόρκης με την κοινωνική τους διαστρωμάτωση, με την κοινωνική τάξη δηλαδή στην οποία ανήκουν. Η υπόθεση αυτή διερευνήθηκε πρώτα με την εξέταση της ομιλίας των υπαλλήλων σε τρία μεγάλα πολυκαταστήματα της Νέας Υόρκης: ένα λαϊκότερο, ένα μέσο και ένα που απευθυνόταν στα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα. Η κατηγοριοποίηση των τριών καταστημάτων έγινε με κριτήρια την πελατεία στην οποία απευθύνονταν, την περιοχή όπου βρίσκονταν, τις τιμές τους, τις εφημερίδες όπου επέλεγαν να διαφημιστούν κλπ.

Αυτό που ενδιέφερε τον Labov ήταν αν ο ομιλητής θα πρόφερε (και πόσες φορές) ή όχι το μεταφωνηεντικό (r), η εμφάνιση του οποίου στην προφορά αποτελεί μεταπολεμικά την πραγμάτωση κύρους (τη νόρμα, θα λέγαμε) για τους νεοϋορκέζους ομιλητές.² Διάλεξε λοιπόν τις δύο λέξεις *fourth floor* («τέταρτος όροφος»), με τις οποίες έλεγχε πρώτα-πρώτα δύο φωνητικά περιβάλλοντα: στο πρώτο το (r) ακολουθείται από σύμφωνο (*fourth*), στο δεύτερο όχι (*floor*). Κατόπιν, παρατήρησε σε κάθε κατάσταση ποια προϊόντα εκτίθενται στον τέταρτο όροφο και άρχισε να ρωτά τους/τις διάφορους υπαλλήλους π.χ. «πού είναι παρακαλώ τα γυναικεία παπούτσια;».

² Εδώ δηλαδή η *γλωσσική μεταβλητή* είναι το μεταφωνηεντικό (r) και οι *τιμές* (πραγματώσεις) που παίρνει είναι, πρώτον, (r):[r] και, δεύτερον, (r):[∅].

Η απάντηση ήταν φυσικά πάντοτε *on the fourth floor* («στον τέταρτον όροφο»)³. Στη συνέχεια, ο Labov υποκρινόταν ότι δεν είχε καταλάβει καλά και ξαναρωτούσε τον/την υπάλληλο, ο/η οποίος/α έτσι ήταν υποχρεωμένος/η να δώσει περισσότερη προσοχή στην απάντησή του/της, να την προφέρει δηλαδή καθαρότερα. Με αυτόν τον τρόπο, ο Labov έλεγχε την υπόθεση ότι όσο περισσότερη προσοχή δίνει κανείς στην ομιλία του τόσο περισσότερο τείνει να χρησιμοποιήσει τον γλωσσικό τύπο που είναι πιο κοντά στη νόρμα. Τις απαντήσεις των υπαλλήλων ο Labov τις κατέγραφε διακριτικά στο σημειωματάριό του.

Τέλος, ο Labov σημείωνε διάφορα κοινωνικά χαρακτηριστικά του/της κάθε υπαλλήλου, όπως το φύλο, τη φυλή, πιθανή διαλεκτική προφορά κ.ά. Επίσης, υπολόγιζε περίπου την ηλικία του/της σε φάσμα πενταετίας και τον/την κατέτασσε σε μια κλίμακα κοινωνικής ιεραρχίας, ανάλογα με το κατάστημα στο οποίο εργαζόταν, τον όροφο και διάφορα άλλα κριτήρια, όπως το αν ήταν προϊστάμενος/η, πωλητής/τρια, ταμίας, αποθηκάριος κ.ά. (βλ. Labov 1972b: 49-50).

Τα αποτελέσματα της έρευνας επιβεβαίωσαν τις υποθέσεις του Labov, ότι η εμφάνιση στην προφορά του μεταφωνηεντικού (r) εξαρτάται από τρεις βασικές παραμέτρους, μια γλωσσική και δυο κοινωνικές: (α) από το γλωσσικό περιβάλλον (*fourth* έναντι *floor*), (β) από την προσοχή που δίνει ο ομιλητής στην ομιλία του (1η έναντι 2ης απάντησης), (γ) από την κοινωνική διαστρωμάτωση (διαφορά ανάμεσα στα τρία μεγάλα καταστήματα). Ο παρακάτω πίνακας είναι διαφωτιστικός:

Ποσοστά εμφάνισης μεταφωνηεντικού [r]

	1η απάντηση (<i>casual</i> , «περιστασιακή»)		2η απάντηση (<i>emphatic</i> , «εμφατική»)	
	<i>Fourth</i>	<i>Floor</i>	<i>fourth</i>	<i>Floor</i>
Saks (“ανώτερης” τάξης)	30%	63%	40%	64%
Macy's (μέσης >>)	27	44	22	61
S.Klein (“κατώτερης” >>)	5	8	13	18

Μια τέταρτη υπόθεση που διατύπωσε ο Labov, ότι η προφορά του μεταφωνηεντικού (r) θα είναι συχνότερη στα νεότερα άτομα, εφόσον αποτελεί μεταπολεμικό νεωτερισμό στη Νέα Υόρκη, δεν επαληθεύτηκε το ίδιο εύκολα για τη μεσαία τάξη. Ωστόσο, η προσπάθεια διερεύνησής της, σε συνδυασμό και με τα

³ Στον τέταρτο όροφο η ερώτηση ήταν «ποιος όροφος είναι αυτός/σε ποιον όροφο βρισκόμαστε;».

δεδομένα της κυρίως έρευνας, τον οδήγησαν σε ενδιαφέροντα κοινωνιογλωσσικά συμπεράσματα, σχετικά κυρίως με την κοινωνική φιλοδοξία των ομιλητών των μεσαίων στρωμάτων και τις συνέπειές της στη γλώσσα τους. Η υπόθεση αυτή δεν θα συζητηθεί περαιτέρω εδώ, βλ. όμως Labov 1972b:57 κ.εξ.

Τέτοιου είδους γλωσσικές παράμετροι, παραλλαγές δηλαδή ενός γλωσσικού τύπου όπου το ποσοστό χρήσης της μιας ή της άλλης παραλλαγής έχει άμεση σχέση με την κοινωνική τάξη των ομιλητών, έχουν μελετηθεί πολύ, ιδιαίτερα στην αγγλική γλώσσα. Τις περισσότερες φορές έχει επιβεβαιωθεί η αρχική υπόθεση, ότι δηλαδή υπάρχει σαφής συσχετισμός συγκεκριμένης γλωσσικής πραγμάτωσης και κοινωνικής τάξης (βλ. ενδεικτικά και Trudgill 1974: 43-50).

Αν θελήσουμε να σχολιάσουμε τον τρόπο συλλογής του υλικού στην προκαταρκτική αυτή φάση της έρευνας σε σχέση με την προηγούμενη έρευνα, στο Martha's Vineyard, βλέπουμε ότι εδώ ο Labov-παρατηρητής διαφοροποιεί την ταυτότητά του (του ερευνητή) με το να παριστάνει τον πελάτη διαφορετικού κάθε φορά καταστήματος. Το δείγμα, αντίθετα, παραμένει σταθερό, δεν επιλέγεται δηλαδή δειγματοληπτικά και, επιπλέον, ανήκει στην ίδια επαγγελματική ομάδα: αποτελείται από τους/τις υπαλλήλους των τριών μεγάλων καταστημάτων. Επειδή όμως οι υπάλληλοι στην εξάσκηση του επαγγέλματός τους θεωρείται ότι προσαρμόζουν την ομιλία τους έτσι, ώστε να αντιστοιχεί στην κοινωνική τάξη του πελάτη που έχουν απέναντί τους, ο Labov κατορθώνει να συλλέξει το φάσμα των γλωσσικών δεδομένων που θα είχε, αν ρωτούσε δειγματοληπτικά την πελατεία των καταστημάτων αυτών - οπότε όμως δεν θα μπορούσε να αποσπάσει τις απαντήσεις που ήθελε (*on the fourth floor*) με την ίδια σταθερότητα και επιτυχία όπως με τους/τις υπαλλήλους. Ως μέθοδος απόσπασης του γλωσσικού υλικού εφαρμόζεται εδώ η λεγόμενη «κρυφή», «γρήγορη» και «ανώνυμη» παρατήρηση (*rapid anonymous observation*), με τις δύο ερωτήσεις που κατευθύνουν την απάντηση (*κατευθυνόμενη συνέντευξη*, με μια έννοια), όπου σημαντικό ρόλο παίζει η προσοχή που δίνει ο ομιλητής στην ομιλία του.

Κυρίως έρευνα (Lower East Side)

Η κυρίως έρευνα του Labov στη Νέα Υόρκη διεξάγεται στην περιοχή Lower East Side, για την οποία υπάρχουν πολλές πληροφορίες από προηγούμενη

κοινωνιολογική έρευνα (“Mobilization for Youth”). Εξετάζονται συνολικά πέντε κοινωνιογλωσσικές μεταβλητές φωνολογικού χαρακτήρα, (r), (eh), (oh), (th) και (dh).

Ο παρατηρητής μένει σταθερός, το δείγμα όμως επεκτείνεται και επιλέγεται από διάφορα κοινωνικά στρώματα, επαγγέλματα και ηλικίες, έτσι ώστε να αντιπροσωπεύει, όσο είναι δυνατόν, ολόκληρο τον πληθυσμό της Νέας Υόρκης, σύμφωνα και με την κοινωνιολογική έρευνα που αναφέραμε.

Η μέθοδος που ακολουθείται είναι και πάλι η κανονική συνέντευξη, όπως και στην έρευνα στο νησί Martha’s Vineyard, αλλά με πιο επεξεργασμένο προβληματισμό. Από τα αποτελέσματα της προκαταρκτικής έρευνας στη Νέα Υόρκη, συνειδητοποιεί ο Labov ότι επιβάλλεται να διακρίνει μέσα στη συνέντευξη διάφορα επίπεδα ύφους της ομιλίας, γιατί παίζουν σημαντικό ρόλο στο τι θα προφέρει ο ομιλητής. Να υπενθυμίσουμε εδώ ότι για τον αμερικανό κοινωνιογλωσσολόγο τα επίπεδα ύφους ορίζονται με βάση την προσοχή του ομιλητή στην ομιλία του, η οποία θεωρείται μηδενική μόνο στο ανεπίσημο, αυθόρμητο και ανεπιτήδευτο ύφος.

Διακρίνει λοιπόν πέντε επίπεδα ύφους, τα οποία θεωρεί ότι διαφοροποιούν την προφορά ανάλογα με την προσοχή που απαιτούν από τον ομιλητή:

(α) ελάχιστη ζεύγη (*god* : *guard* κλπ.)

(β) λίστες λέξεων

(γ) διάβασμα κειμένου

(δ) προσεκτική (*careful*) ομιλία (η κανονική συνέντευξη, που είναι και ο κύριος όγκος των δεδομένων, ονομάζεται όμως «προσεκτική», επειδή υπάρχει το μαγνητόφωνο)

(ε) ανεπιτήδευτη (*casual*) ομιλία (όταν «σπάει» το κλίμα της συνέντευξης με ένα τηλέφωνο που χτυπά, ένα ανέκδοτο, μια διακοπή της συνέντευξης για κέρασμα ή επειδή μπήκε κάποιος, η οποία όμως μαγνητοφωνείται, μια ερώτηση συναισθηματικής εμπλοκής που γίνεται στον ομιλητή --καταστάσεις δηλαδή που αναγκάζουν τον ομιλητή να εκφραστεί όσο πιο αυθόρμητα γίνεται)

Το ενδιαφέρον στοιχείο που επισημαίνει εδώ ο Labov είναι η διαφορά σε αντικειμενικά, άρα και μετρήσιμα, κριτήρια που παρατηρήθηκε ανάμεσα στα δυο τελευταία επίπεδα ύφους: το καθαρά ανεπιτήδευτο ύφος εμφανίζει στα

φασματογραφήματα διαφορές από το προσεκτικό ύφος στο τέμπο και το ύψος της φωνής, καθώς και σε χαρακτηριστικά της αναπνοής, πράγμα το οποίο επιτρέπει και επιστημονικά την απομόνωσή του ως ξεχωριστής βαθμίδας στη σχετική κλίμακα.

Το βασικό συμπέρασμα από την ανάλυση της ομιλίας σε επίπεδα ύφους είναι το πόσο καθοριστικό ρόλο παίζει στη χρήση των διαφόρων πραγματώσεων ενός στοιχείου η έννοια της παρατήρησης της ομιλίας: όσο λιγότερο αισθανόμαστε ότι μας παρατηρούν, τόσο πιο αυθόρμητα και γνήσια μιλάμε. Κατά συνέπεια, υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες να ξεφύγουμε από τη νόρμα που επιβάλλεται με το κύρος της, από την καθιερωμένη δηλαδή γλώσσα (*standard*), και έτσι να φανούν καλύτερα τα γλωσσικά φαινόμενα της ανεπιτήδευτης ομιλίας και η συστηματικότητά τους.

Το παραπάνω συμπέρασμα οδηγεί σε αυτό που ο Labov ονόμασε *παράδοξο του παρατηρητή* (*observer's paradox*): η γλωσσική έρευνα, που εξ ορισμού προϋποθέτει την παρουσία του παρατηρητή-γλωσσολόγου, μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την απουσία του. Για να μπορέσει δηλαδή να έχει αυθόρμητα και ανεπηρέαστα γλωσσικά δεδομένα, ο παρατηρητής-γλωσσολόγος πρέπει να παρατηρήσει τη γλώσσα που μιλάει ο ομιλητής, χωρίς αυτός να αισθάνεται ότι παρατηρείται. Η γνήσια, αυθόρμητη ομιλία (ιδιαίτερα όταν δεν πρόκειται για την καθιερωμένη, επίσημη μορφή της γλώσσας) δεν εμφανίζεται, όταν υπάρχει εξωτερικός παρατηρητής. Η παρουσία του, όταν είναι αντιληπτή, αλλοιώνει το αντικείμενο έρευνας.

Συμπέρασμα: ο παρατηρητής πρέπει να «εξαφανιστεί». Αυτό το είχε ήδη υποψιαστεί ο Labov στην προκαταρκτική έρευνα, όπου θεώρησε ότι έπρεπε να «κρυφτεί» πίσω από την ιδιότητα του πελάτη.

Ως προς τη γλωσσική ποικιλία τώρα, τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν και εδώ ότι είναι συστηματική: η συστηματικότητά της είναι προβλέψιμη κι εξαρτάται (α) από την κοινωνική διαστρωμάτωση του πληθυσμού (β) από το ύφος της ομιλίας (όσο πιο επίσημο είναι το ύφος, τόσο περισσότερο τείνει να πλησιάσει τη νόρμα).

Συμπεράσματα από τη μελέτη στη Νέα Υόρκη

Τα αποτελέσματα της έρευνας στη Νέα Υόρκη μάς οδηγούν σε δυο γενικότερα συμπεράσματα:

Πρώτον, βλέπουμε ότι οι λεγόμενοι «ελεύθερα εναλλασσόμενοι τύποι» (π.χ. [flo:r] και [flo:]) δεν είναι τελικά «ελεύθερα» εναλλασσόμενοι: η χρήση του ενός ή

του άλλου εξαρτάται τόσο από γλωσσικούς παράγοντες (το γλωσσικό περιβάλλον ή άλλους ενδοσυστηματικούς περιορισμούς) όσο και από εξωγλωσσικούς (κοινωνικούς), οι οποίοι είναι δυνατόν να καθοριστούν επακριβώς, με συγκεκριμένες μεθόδους. Πρόκειται για παράγοντες όπως η κοινωνική τάξη, η προσοχή στην ομιλία, η ηλικία κ.ά. Αποδεικνύεται έτσι, παράλληλα, ότι οι υποθέσεις που κάνουμε για τη σχέση γλώσσας και κοινωνικής διαστρωμάτωσης μπορούν να εξεταστούν με βάση συγκεκριμένα και ακριβή στοιχεία και να γίνουν αντικείμενο στατιστικής μέτρησης: δεν εξαρτώνται από τη διαίσθηση ή τις εντυπώσεις του γλωσσολόγου.

Συνεπώς, σε γενικότερο θεωρητικό επίπεδο, αποδεικνύεται ότι η γλώσσα δεν είναι κάτι ενιαίο και απόλυτα ομοιογενές, αλλά ότι υπάρχει *ποικιλότητα* (*variability, variation*) μέσα σε κάθε γλωσσική κοινότητα: ποικιλότητα που δομείται σύμφωνα με συστηματικούς κανόνες, τόσο γλωσσικούς όσο και εξωγλωσσικούς (κοινωνικούς), και που ανατρέπει ουσιαστικά οποιαδήποτε έννοια ομοιογένειας του συστήματος, όπως την είχαν υποστηρίξει ο στρουκτουραλισμός και η γενετική μετασχηματιστική γραμματική. Η *ετερογένεια* (θεωρητική ονομασία της ποικιλότητας) που αποκαλύπτει ο Labov αποτελεί συστατικό στοιχείο κάθε συστήματος και οδηγεί στον επαναπροσδιορισμό πολλών θεωρητικών και μεθοδολογικών κατευθύνσεων της σύγχρονης γλωσσολογίας.

Δεύτερον, γίνεται φανερό ότι η διαφορά των κοινωνικών διαλέκτων μεταξύ τους δεν είναι τόσο ποιοτική, όσο ποσοτική, τουλάχιστον στη συγκεκριμένη έρευνα. Το άτομο από τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα θα χρησιμοποιήσει και αυτό τον τύπο που απομακρύνεται από τη νόρμα, απλώς θα τον χρησιμοποιήσει σπανιότερα. Αυτή η διαφορά στο ποσοστό χρήσης είναι που διαφοροποιεί τελικά και τις κοινωνικές ομάδες μεταξύ τους. Ενώ δηλαδή ένας οποιοσδήποτε ομιλητής μπορεί να χρησιμοποιήσει πότε τη μία και πότε την άλλη παραλλαγή, χωρίς να μπορούμε να προβλέψουμε κάθε φορά ποια, το μέσο ποσοστό για κάθε κοινωνική ομάδα συνολικά μπορούμε να το προβλέψουμε. Συνεπώς, η χρήση της γλωσσικής ποικιλίας που διαφοροποιεί τις κοινωνικές ομάδες είναι συστηματική, όχι τυχαία.

Κατ' επέκταση, μπορούμε να πούμε επίσης ότι οι λεγόμενες κοινωνιόλεκτοι, όπως ακριβώς και οι γεωγραφικές διάλεκτοι, δεν αποτελούν απόλυτα ξεχωριστές ενότητες, αλλά συνιστούν σε κάθε γλωσσική κοινότητα ένα συνεχές φάσμα, σχετικό με τη *συχνότητα* χρήσης χαρακτηριστικών πραγματώσεων.

Με βάση τα παραπάνω, δυο παρατηρήσεις είναι δυνατόν να προστεθούν στα συμπεράσματά μας ως προς τέτοιου είδους έρευνες:

(α) Δείχνουν επακριβώς τι είδους πληροφορίες χρησιμοποιούμε, όταν αποδίδουμε έναν κοινωνικό χαρακτηρισμό σε κάποιον ομιλητή βασιζόμενοι σε γλωσσικές ενδείξεις.

(β) Δείχνουν ή επιβεβαιώνουν ορισμένα πράγματα σχετικά με τη δομή των γλωσσικών κοινοτήτων, για τα οποία έχουμε πληροφορίες από άλλες πηγές (π.χ. κοινωνιολογικές): ότι π.χ. η μεγαλύτερη απόσταση βρίσκεται, τουλάχιστον για τις κοινότητες που εξετάστηκαν, μεταξύ μέσης και εργατικής τάξης (βλ. Trudgill 1974: 43-50, όπως επίσης και πίνακα Labov στη σ. 11 εδώ).

Γ. Harlem. Black English Vernacular.

Η τρίτη έρευνα του Labov γίνεται στα γκέτο του Harlem της Νέας Υόρκης, τις γειτονιές δηλαδή των Μαύρων (βλ. Labov 1972a).

Σκοπός της: η μελέτη του *Black English Vernacular* (BEV). *Vernacular* (μεταφράζεται *καθομιλουμένη*) ονομάζουμε εδώ τη μητρική γλώσσα μιας γλωσσικής κοινότητας (των Μαύρων), η οποία δεν έχει κωδικοποιηθεί με βάση ένα γενικότερα αποδεκτό σύστημα κανόνων, πράγμα που συνεπάγεται πολύ χαμηλότερο γόητρο απ' ό,τι οι καθιερωμένες (*standard*) γλώσσες και - συνήθως - όχι επίσημη αναγνώριση της υπόστασής της. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, του BEV, πρόκειται για ιδιαίτερα στιγματισμένη μορφή γλώσσας, για την οποία στην ευρύτερη κοινότητα επικρατεί η αντίληψη ότι πρόκειται για «παραφθορά» της αμερικανικής αγγλικής και όχι για ξεχωριστή ποικιλία, άρα όχι για καθαυτό σύστημα (περισσότερα για τις γλώσσες *vernacular* βλ. στην Holmes 1992).

Με βάση τα μεθοδολογικά συμπεράσματα της προηγούμενης έρευνας, ο Labov επιχειρεί τώρα, χρησιμοποιώντας ακόμη πιο επεξεργασμένες μεθόδους συλλογής υλικού, να μελετήσει το BEV που μιλούν οι Μαύροι της Νέας Υόρκης, να περιγράψει δηλαδή τους κανόνες και τη δομή μιας κοινωνικά διαφοροποιημένης διαλέκτου. Το θεωρητικό ενδιαφέρον της απόφασης αυτής είναι ότι από τη μελέτη της γλωσσικής ποικιλίας ο Labov περνά στη μελέτη της γραμματικής περιγραφής: η κοινωνιογλωσσολογία θέτει δηλαδή στόχους που αφορούσαν μέχρι τώρα την κυρίαρχη γλωσσολογία. Δεν θεωρεί πια ότι αποτελεί συμπληρωματικό της κλάδο.

Από την προηγούμενη μελέτη του για τη γλωσσική ποικιλία, αντιλαμβάνεται ο Labov ότι μόνο με τη συλλογή υλικού απολύτως αυθόρμητης ομιλίας θα μπορέσει να φτάσει στη γλώσσα ορισμένων ομάδων, όταν αυτή απέχει από την καθιερωμένη γλώσσα της κοινότητας όπου ανήκουν. Το BEV ανήκει κατεξοχήν στην κατηγορία αυτή των γλωσσών: δεν εμφανίζεται, όταν ο ομιλητής αισθάνεται ότι παρατηρείται, και μάλιστα από κάποιον «άνωτερο», λευκό και μορφωμένο.

Οι μεθοδολογικές τομές που εισάγει σ' αυτήν την έρευνα ο Labov για την αντιμετώπιση του «παράδοξου του παρατηρητή» είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την ιστορία της κοινωνιογλωσσολογίας, αποτελώντας πρότυπο εκλέπτυνσης του μεθοδολογικού προβληματισμού για την όποια μεταγενέστερη ερευνητική προσπάθεια:

(α) Παρακάμπτει τον παρατηρητή, «εξαφανίζοντάς» τον (σε θεωρητικό επίπεδο): το υλικό συλλέγεται τώρα όχι από γλωσσολόγο-παρατηρητή, ο οποίος δεν μετέχει στην ομάδα του γκέτο, αλλά από δυο εφήβους, που συμμετέχουν απόλυτα στην ομάδα και είναι οργανικά της μέλη. Έτσι, *εξωτερικός* παρατηρητής δεν υπάρχει, ενώ συγχρόνως η ερευνητική ομάδα εμπλουτίζεται σημαντικά: αποτελείται τόσο από τους γλωσσολόγους-ερευνητές όσο και από τους παρατηρητές-μέλη των ίδιων των εφηβικών ομάδων του Harlem. Η διπλή αυτή οπτική στη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων αποτελεί κατάκτηση του Labov στο επίπεδο της συλλογής υλικού, η οποία καθόρισε τον μετέπειτα σχετικό προβληματισμό.

(β) Δεν υπάρχει πια «δείγμα»: δεν εξετάζεται πια δειγματοληπτικά η ομιλία μερικών (αντιπροσωπευτικών της ομάδας) ατόμων, αλλά ολόκληρης της ομάδας του γκέτο, και μάλιστα με φανερή μαγνητοφώνηση. Η δυσκολία που προκύπτει από τη φανερή μαγνητοφώνηση για την παραγωγή γνήσιου γλωσσικού υλικού φαίνεται ότι αντιμετωπίζεται αποτελεσματικά από την πίεση της ομάδας στα μέλη της, να χρησιμοποιήσουν το BEV ως απόδειξη του ότι αποδέχονται και συμμετέχουν στην κουλτούρα του γκέτο.

(γ) Το υλικό δεν συλλέγεται πια μόνο από ερωτήσεις-απαντήσεις, αλλά από ολόκληρη τη ζωή της ομάδας. Όταν η ομάδα παρατηρείται την ώρα που μετέχει ενεργά σε διάφορες καθημερινές δραστηριότητες, παρακάμπτει και ξεπερνά με την ίδια της τη δράση την κατάσταση της παρατήρησης. Άρα έχουμε τώρα τελείως γνήσια και αυθόρμητα γλωσσικά δεδομένα.

Μ' αυτόν τον τρόπο, ο Labov κατορθώνει να συλλέξει τεράστιο γλωσσικό υλικό (η έρευνα διαρκεί δυο χρόνια) και να συντάξει τελικά τη «γραμματική» του BEV, περιγράφοντας τους κανόνες του και τη δομή του σε όλα τα επίπεδα ύφους, ενώ διατυπώνει λεπτομερείς παρατηρήσεις ως προς το πώς και πότε χρησιμοποιούνται αυτοί οι κανόνες.

Συγχρόνως, όπως τονίσαμε και προηγουμένως, έχει κάνει ένα ιδιαίτερα σημαντικό μεθοδολογικό βήμα στο πρόβλημα της συλλογής γλωσσικού υλικού, έστω και αν η εφαρμογή των μεθόδων του δεν είναι πάντα πρακτικά εύκολη.

Οι κανόνες με τους οποίους περιγράφει ο Labov τη δομή του BEV ονομάζονται *μεταβλητοί* (*variable rules*) και συνυπάρχουν με τους γνωστούς υποχρεωτικούς (*obligatory*) και προαιρετικούς (*optional*) κανόνες της γενετικής μετασχηματιστικής γραμματικής. Ενώ όμως οι υποχρεωτικοί κανόνες ισχύουν πάντα, όταν συντρέχουν οι απαραίτητες συνθήκες, και οι προαιρετικοί μπορεί να ισχύσουν, αλλά μπορεί και όχι, οι μεταβλητοί κανόνες έχουν συγκεκριμένες πιθανότητες να ισχύσουν, όταν συντρέχουν οι απαραίτητες συνθήκες: πιθανότητες που εξαρτώνται, όπως είδαμε, τόσο από γλωσσικούς, όσο και από εξωγλωσσικούς παράγοντες. Έτσι εντάσσει ο Labov τη γλωσσική ποικιλότητα στη γραμματική περιγραφή της γλώσσας.⁴

Συγχρόνως, συσχετίζοντας γλωσσικό και κοινωνικό επίπεδο, ο Labov καταφέρνει να συνδέσει με στατιστικά δεδομένα τη χρήση ορισμένων γλωσσικών φαινομένων που χαρακτηρίζουν τη δομή του BEV (π.χ. την απαλοιφή του βοηθητικού ρήματος: *he a bad man*) με το βαθμό κατά τον οποίο ο ομιλητής εντάσσεται στη κουλτούρα του γκέτο.

Διακρίνει 4 βαθμούς ένταξης για τα άτομα των εφηβικών ομάδων του γκέτο:

- α) τον πυρήνα της ομάδας
- β) τα δευτερεύοντα μέλη
- γ) τα περιφερειακά μέλη

⁴ Από μια άλλη οπτική, αυτό που θεωρήθηκε η μεγάλη προσφορά του Labov, η ένταξη δηλ. του κοινωνικού στοιχείου στην περιγραφή του γλωσσικού συστήματος με την διατύπωση των μεταβλητών κανόνων, αυτό υπέστη και την εντονότερη κριτική. Αμφισβητείται δηλαδή όχι βέβαια ότι υπάρχει συσχετισμός κοινωνικού και γλωσσικού, αλλά το κατά πόσον είναι δυνατόν να περιγράψουμε με ακρίβεια τη μορφή που παίρνει αυτός ο συσχετισμός, συνδέοντας στοιχεία διαφορετικής τάξης (γλωσσικής και κοινωνικής) δεξιά και αριστερά ενός μεταβλητού κανόνα. (Περισσότερα για τα επιστημολογικά προβλήματα που ανακύπτουν στη διατύπωση των μεταβλητών κανόνων βλ. στην Deuchar 1987).

δ) τους *lames* («σακάτηδες», ονομασία που τους δίνουν τα άλλα μέλη του γκέτο): απομονωμένα μέλη, που δεν μετέχουν πλήρως στην κουλτούρα του γκέτο και δεν ξέρουν ή δεν θέλουν να χρησιμοποιήσουν το BEV σε όλο του το φάσμα.

Ανάλογα δηλαδή με το βαθμό ένταξης τους στην ομάδα, τα άτομα χρησιμοποιούν περισσότερο ή λιγότερο τις δομές και το επικοινωνιακό ρεπερτόριο του BEV, με τις αντίστοιχες κοινωνικές συνέπειες (απομόνωση των *lames*).

Συμπέρασμα: η γλώσσα όχι μόνο δομείται από την κοινωνία, αλλά, με τη σειρά της, διαδραματίζει ενεργό ρόλο στη δόμησή της.

Για να κλείσουμε το κεφάλαιο αυτό, η τεράστια προσφορά του Labov όχι μόνο στην κοινωνιογλωσσολογία αλλά και στη συνολικότερη γλωσσολογική σκέψη δεν αναιρείται από τις μετέπειτα κριτικές για το έργο του, όσο σωστές και δίκαιες και αν είναι με τη *σημερινή* οπτική των πραγμάτων. Αντίθετα, η επίδραση του έργου του Labov υπήρξε καθοριστική ως προς (α) τον ρόλο του κοινωνικού στοιχείου στη δομή, τη λειτουργία και την ιστορία της γλώσσας (β) τον ρόλο της γλωσσικής ποικιλότητας στον μηχανισμό δημιουργίας και διάδοσης της γλωσσικής μεταβολής (γ) τη συλλογή γλωσσικών δεδομένων χωρίς τη διαστρέβλωση του παράδοξου του παρατηρητή (δ) τον ρόλο του καλυμμένου γοήτρου στη συμβολική οικοδόμηση της ταυτότητας κοινωνικών ομάδων στιγματισμένων από την ευρύτερη κοινότητα. Η προσφορά του σε αυτά τα κεφαλαιώδη γλωσσολογικά ζητήματα, αλλά και σε άλλα, μικρότερης αλλά όχι ασήμαντης σπουδαιότητας, μάς επιτρέπει να μιλούμε πια για την *πριν* και τη *μετά* τον Labov εποχή στη σύγχρονη γλωσσολογία.

Βιβλιογραφία

- ΑΡΧΑΚΗΣ Αργύρης & Μαριάννα ΚΟΝΔΥΛΗ 2004: *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Β' έκδοση. Αθήνα: Νήσος. (Α' έκδοση: 2002).
- BOUDET J. 1984: *Εισαγωγή στην Κοινωνιογλωσσολογία*. Μτφρ.: Α. Ιορδανίδου & Ειρ. Τσαμαδού. Αθήνα: Εκδ. Γρηγόρη [Τίτλος πρωτοτύπου: *Quelques courants dans l'approche sociale du langage. Langage et Société* 12 (1980), 34-70].
- DEUCHAR M. 1987: Sociolinguistics. Στο LYONS J., COATES R., DEUCHAR M., GAZDAR G. (επιμ.): *New Horizons in Linguistics 2*, Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin, 296-310.

- ENCREVÉ P. 1976: Labov, linguistique, sociolinguistique. Στο LABOV W.: *Sociolinguistique*. Paris: Les Éditions de Minuit, 9-35.
- HOLMES J. 1992: *An Introduction to Sociolinguistics*. London & New York: Longman.
- HUDSON R.A. 1980: *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LABOV W. 1966: *The Social Stratification of English in New York City*. Washington DC: Center for Applied Linguistics.
- LABOV W. 1972a: *Language in the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press και Oxford: Blackwell, 1977.
- LABOV W. 1972b: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press και Oxford: Blackwell, 1978.
- LYONS J. 1995: *Εισαγωγή στη Γλωσσολογία*. Μτφρ. Μ. Αραποπούλου, Α. Αρχάκης, Μ. Βραχιονίδου, Αικ. Καρρά. Επιστ. επιμ. Γ. Καρανάσιος. Αθήνα: Πατάκης. [Τίτλος πρωτοτύπου: *Language and linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981].
- MCMAHON A. M. S. 2005: *Ιστορική γλωσσολογία. Η θεωρία της γλωσσικής μεταβολής*. Μτφρ.: Μ. Μητσάκη & Α. Φλιάτουρας. Επιστ. επιμ. Ιώ Μανωλέσσου. Αθήνα: Μεταίχμιο. [Τίτλος πρωτοτύπου: *Understanding language change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994].
- ΜΙΚΡΟΣ Γ. Κ. 2009: *Η ποσοτική ανάλυση της κοινωνιογλωσσολογικής ποικιλίας. Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- MILROY L. 1980: *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- ΝΤΑΛΤΑΣ Π., 1997: *Κοινωνιογλωσσική Μεταβλητότητα - Θεωρητικά Υποδείγματα και Μεθοδολογία της Έρευνας*. Αθήνα: Εκδ. Επικαιρότητα.
- TRUDGILL P. 1974: *Sociolinguistics: An Introduction*. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin.
- ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ Α.-Φ. 2001: Η φύση της γλώσσας: γλώσσα και ιστορία. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ Α.-Φ. (επιμ., σε συνεργασία με τη Μ. Θεοδωροπούλου), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής γλώσσας, 17-21.
- (Βλ. και http://www.komvos.edu.gr/glwssa/Odigos/thema_a1/a_1_thema.htm. Τελευταία πρόσβαση: 23/5/2011).